

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 107 1986

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00884-5 (häftad)

ISBN 91-22-00886-1 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1987

plicker, lika typiskt är väl – för att låna en formulering från Gunnar Brandell – semikolon i hans monologer och prosa! I Strindbergs fall var det nog de nya erfarenheterna som krävde nya former. Men som ett preliminärt förslag till ett komparativt resonemang om modernismen skulle jag vilja peka på Maeterlinck, som åren för *Taklagsöls* koncepterande var i ropet med ett flertal nordiska föreställningar. Sannolikt har också Poe, som förf. missvisande avfärdar som spökhistorieskrivare (s. 106), här spelat en roll. Och avslutningsvis hade förf. till bilden också kunnat föra teosofiens och ockultismens vidareutveckling av den naturalistiska psykologins erfarenheter. (I *Freud och hans tid*, 1969, har Gunnar Brandell just utrett sambandet mellan Dujardin/Schnitzler och den naturalistiska psykologin: Taines «*faculté maitresse*» och elementens kamp i medvetandet!)

Sjuksköterskan-Röda Korset hade kunnat inbegripas i diskussionen om den inre monologen. I mycket har hon ju karaktär av Konservatorns samvete! Och varför inte också Gröna ögat? Finns det inte något av drömspel i texten? Liksom symbolerna glider in i varandra sker det också en karaktärsförtätning!

Avhandlingens sista kapitel slutligen är kort men visar hur Strindberg först tänkt sig *Taklagsöl* som ett drama, övergav tanken och sedan i stället planerade att dramatisera prosatexten. Dramastrukturen i prosatexten knyter den som förf. visar än fastare till en modernistisk tradition som pekar fram mot det absurda dramat. Någon dramatisering blev det emellertid inte. En sådan kom först till stånd 1949. Men då faktiskt på Strindbergs Intima teatern. Förf. visar hur än en gång allt går igen; och denna gång med ett lyckligt slut!

Mina kritiska synpunkter torde framgått av vad jag anfört. Men jag vill också understryka att BSS gjort en textkritisk insats av bestående värde. Likaså har jag funnit BSS monografi läsbar, läsvärd och stimulerande – inte minst för att den lockat till motsägelser. Vi har fått veta mer om ett verk och en period i Strindbergs liv som tidigare inte ägnats mycken forskning. Och vi har framför allt fått ny kunskap om Strindberg som prosakonstnär.

Björn Meidal

Kristina Wallander, *Metallarbetaren och litteraturen. Det litterära stoffet i en svensk fackförbundstidning 1890–1978.* (Press & litteratur 13.) Lund 1982.

Kristina Wallanders avhandling är notabel som den första större studien över en tidning utanför de periodikategorier, som pressvetenskapen hittills ägnat merparten av sin uppmärksamhet. Länge klagades det, på goda grunder, över den svenska pressforskningens utvecklade tillstånd; riktigt samma berättigande har dessa klagomål numera inte efter de insatser som på senare år gjorts av pressvetare inom skilda discipliner. Men även om deras arbeten uppvisar en avsevärd bredd i ämnesval och metod så rör de sig ändå knappast utanför dagspressens, den populära veckopressens eller de kulturella och litterära

specialtidskrifternas räjong. Många andra publikationstyper, flera med stor spridning och även annars av betydelse, har i allt väsentligt förblivit outforskade. Fackförbundspressen hör avgjort hit, och Wallanders avhandling är alltså, med en klichéartad men ofrånkomlig beteckning, ett pionjärbete.

Just fackförbundspressen (läs: LO-förbundens tidningar) har ofta omtalats som »den glömda pressen», och klart är att det finns grava disproportioner mellan å ena sidan det som finns forskat och skrivet om den, å andra sidan de upplagor, den organiserande roll och den opinionsbildande betydelse den länge haft. Men ansvaret för detta vilar inte bara på den sent igångsatta pressvetenskapliga specialforskningen. Hur djup glömskan varit även bland de närmaste intressenterna framgår t. ex. av den mäktiga Metallhistorik som etappvis utkom 1938–77 (J. Lindgren–H. Tingsten–J. Westerståhl–P.–E. Back, *Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia*). I denna fyra band starka skildring av förbundets utveckling hittar man, konstaterar Wallander (s. 10), bara »ett femtontal spridda sidor» om Metallarbetaren (och, kan det tilläggas, heller inte mer än de allra elementäraste uppgifter om tidningen). Avh.-förf. är därför nästan väl konciliant när hon säger att hon åtminstone i någon mån kunnat använda förbundshistoriken som källa ifråga om tidningen. Här om någonsin torde det ha varit nödvändigt att göra nästan allt arbete från början.

Att just Metallarbetaren valts motiverar Wallander (s. 7f.) både med innehållsliga omständigheter – det är ju ingalunda okänt att tidningen periodvis inrymt åtskilligt litterärt material – och med andra kriterier av mer extern natur. Metallarbetaren är den äldsta av LO-förbundens tidningar, låt vara att titeln ursprungligen och till 1913 var Järnarbetaren. Spridningsmässigt bör tidningen under större delen av sin tillvaro ha intagit en gäposition inom den fackliga organisationspressen; den gör det åtminstone idag med sin upplaga på närmare 450 000 ex. (På denna punkt är väl Wallander mindre informativ än man önskat: Metallarbetarens upplageutveckling redovisas men sätts aldrig i relation till annan fackförbundspress.) Tidningens ställning som organ för ett av de starkaste förbunden borde ju också, som Wallander konstaterar, ha gett den ovanligt goda möjligheter att förverkliga olika redaktionella ambitioner. Och nog är det ett ur forskningssynpunkt stimulerande faktum att metallarbetarnas tidning i livslängd klart överträffar själva landsorganisationen, bildad 1897, och med bara ett år står tillbaka för det socialdemokratiska partiet, grundat 1889. Dess bakgrund utgörs alltså av hela den skiftesrika historia som den moderna svenska arbetarrörelsen genomgått.

Som avhandlingstiteln anger har Wallanders mål inte varit att skriva en monografi med intresset jämnt fördelat över hela tidningsinnehållet. Huvudsyftet är att »öka kunskapen om den svenska fackförbundspressens ambitioner på det kulturella området» (s. 8), och i centrum står följaktligen kulturmaterial och skönlitterärt stoff, medan övriga textkategorier får en mycket sparsam belysning. En sådan begränsning kan ju alltid diskuteras; här är den under alla omständigheter medvetet genomförd och balanseras dessutom, som framgår nedan, i viss mån av en strävan att definiera det litterärt-kulturella materialet i så allomfattande termer som möjligt. Samtidigt medför koncentrationen till en enda tidning givetvis en påtaglig in-

skränkning av den citerade allmänna målsättningen, i all synnerhet som Wallander inte ens tangerar frågan om hur de litterära bidragen i Metallarbetaren kvantitativt och kvalitativt förhållit sig till motsvarande utbud annorstädes inom LO-pressen. Här saknas visserligen det mesta av den behövliga grundforskningen: av de övriga förbundens tidningar är det bara Lantarbetaren som – tack vare de uppsaliensiska litteratursociologerna – fått sin utveckling skildrad och sitt innehåll förtecknat för någon längre period (*Tidningen Lantarbetaren 1908–1966. Ett register med företal av Ewald Jansson och historik av Lars Furuland*, 1967). Bredare till uppläggningsmen kronologiskt smal är uppsalaforskarnas undersökning *Fackföreningsrörelsen och kulturen* (1971), som redovisar det »icke-fackliga» innehållet i 24 förbundsorgan under ett enda år, 1969. Underlaget för mer meningsfulla jämförelser har alltså varit begränsat, men Wallanders inriktning på Metallarbetaren ter sig ändå ibland onödigt asketisk: vissa utblickar mot Lantarbetarregistret hade ju varit möjliga, och det är svårförståeligt att förf. i sitt omnämnande av Fackföreningsrörelsen och kulturen (s. 31) inte talar om vad denna studie har att säga om det kulturella inslaget i Metallarbetaren kontra annan fackförbundspress vid slutet av 60-talet. Den punktjämförelsen hade varit naturlig och lätt gjord.

Med stor konsekvens, för att inte säga envishet avstår Wallander alltså från sådana sidoblickar för att istället gå på djupet i Metallarbetarens långa svit av årgångar och där avläsa det litterära utbudets variationer och även, som dispositionen visar, dess beroende av olika yttre betingelser. Det korta inledningsavsnittet följs således i kap. II (s. 10–35) av en redogörelse för Järn/Metallarbetarens allmänjournalistiska utveckling, för tekniska och ekonomiska förhållanden och för tidningens roll som förbundsorgan. I kap. III, Metallarbetaren och kulturfrågorna (s. 36–59), penetrerar tidningens »övergripande kultursyn»; i ganska raska drag summeras här de kulturpolitiska åsikter och de uppfattningar om konst och litteratur som från tid till annan kommit till uttryck i spalterna. Med denna bakgrund på plats är Wallander framme vid »avhandlingens egentliga ämne: det skönlitterära stoffet i tidningen» (s. 60), en i övertakt snäv ämnesbeskrivning som också jävas av kap. IV, Den litterära författarkadern (s. 60–98), där det fortfarande inte är de litterära materierna själva utan bidragsgivarna som står i centrum. Genomgången är kronologiskt upplagd men följer annars främst litteratursociologiska riktlinjer. Vad som skärskådas är alltså främst skribenternas sociala ursprung, graden av yrkesmässighet i författarskapet, relationerna till fackförbund, tidning, publik osv.; en för många senare resone-mang viktig distinktion görs t. ex. mellan medarbetare ur »den egna kretsen» respektive från andra samhällsskikt och miljöer.

Dessa aspekter korsas dock också med kriterier som kan kallas inomlitterära och som egentligen hör hemma i kap. V, Det litterära stoffets form och funktioner (s. 99–182). Grundläggande är nämligen här en boskillnad mellan »centralt litterära» och »semilitterära» genrer, vilka begrepp används redan i kap. IV för att visa hur vissa typer av bidrag främst producerats av professionella författare, andra i större utsträckning av amatörer ur »den egna kretsen». För övrigt beskrivs i kap. V det litterära materialet i block motsvarande ett antal s. k. basårgångar

(vart tionde år 1890–1970); efter en kvantitativ redovisning av omfång och procentandelar följer en genomgång av hur de olika genrererna under årens lopp utvecklats och omväxlat med varandra. Utgångspunkten ligger i själva genretillhörigheten (kapitelrubriken »form»), men analysen inriktas också, med varierande konsekvens och utförlighet, på »funktions»-sidan, dvs. på frågor som rör den litterära kommunikationen och texternas »budskap». Vad som här lyfts fram är inte minst de kontraster som kan iaktas i materialet och som just i en tidning av Metallarbetarens typ har sitt särskilda intresse: divergenserna mellan det agitatoriska och det förströelsemässiga, det klasskampspräglade och det socialt utjämnande, det aktuella och det tillbakablickande.

Från tid till annan växlande attityder beläggs också i Wallanders granskning av bokrecensioner och annat litterärt artikelmaterial i det avslutande kap. VI (s. 183–202). Till att börja med uppmärksammade tidningen strängt taget bara teknisk och samhällsorienterad litteratur, men efterhand kom också skönlitteraturen in i bilden, länge dock bara verk med klar social inriktning och från arbetarrörelsen närstående förlag. Senare – på 1950-talet – skedde en breddning: bevakningen blev allsidigare och utgick inte så tröget som förut från sociala och realistiska kriterier. Med det sena 60-talets och 70-talets vändning mot samhällskritik och dokumentarism följde en motsvarande inriktning av litteraturbevakningen, men uppmärksamheten var nu delvis negativ, präglad av att den aktuella samhällskritiken väsentligen var en kritik från vänster. På senare år har också gränserna mellan »vanlig» recension, reportage och debattinlägg tenderat att suddas ut.

Avhandlingens disposition sådan den nu redovisats är på flera sätt tydlig och logisk men därför inte oproblematisk. Mellan de olika kapitlen löper ju många förbindelse-linjer, som det är viktigt att hålla öppna utan att – genom ideliga hänvisningar och påminnelser – alltför mycket förlora i tempo. På den punkten har Wallander inte varit observant nog, och framställningen lider av en påfallande benägenhet för upprepningar och omtagningar. I kap. II får vi t. ex. veta att John Th. Johanssons inträde som redaktör 1907 medförde en kraftig utökning av det litterära materialet; detta upprepas i kap. IV, återkommer på nytt i kap. V och inpräglas för säkerhets skull en fjärde gång i kap. VI. Liknande omtugningar finns i karakteristikerna av tidningens övriga redaktörer: att Metallarbetaren 1952–61 redigerades av Gösta A. Svensson nämns vad man kan se minst *nio* gånger, och att han särskilt engagerade sig i debatten om arbetarrörelsens kultursyn framhålls också på en rad olika ställen. Överhuvudtaget har man ibland känslan av att Wallander så att säga trampar vatten: i kap. IV upprepas t. ex. fyra gånger, på några få sidor (s. 60–68) och i nästan likalydande ordalag, det faktum att de litterära bidragen i de äldre årgångarna mest kom från den s. k. egna kretsen. Benägenheten att ta om medför också ett ymnigt bruk av uttryck som »det var ju», »som vi sett», »som jag nämnt» osv.

På några punkter är en viss allmän svävning i dispositionen märkbar: förf. anteciperar exempelvis här och där ting som hon fört senare har skäl att ägna full uppmärksamhet. Att den grundläggande distinktionen mellan centrallitterära och semilitterära bidrag förs in redan i kap. IV är väl inte att klaga på, eftersom det här gällt att markera signifikanta skillnader i bidragsgivarnas sociala status.

Förbluffande är det däremot att redan i detta kap. (s. 96) möta den tabell, som för årgångarna 1940–70 sammanfattar själva det litterära *stoffets* kvantitativa omfång, till yttermera visso fördelat på central- och semilitterärt. Denna sammanställning hör förstås egentligen hemma i kap. V, där vi nu enbart får tabeller för de enskilda basårgångarna.

Så mycket om avhandlingens uppläggning i stort, och därmed över till några synpunkter på de enskilda avsnitten i Wallanders framställning, som på det hela taget har sin styrka i ett ambitiöst hopbragt material och i åtskilliga förnuftiga kommentarer till detta men som ibland brister i detaljer och inte alltid utnyttjar de möjligheter till resonemang och problemformuleringar, som stoffet faktiskt erbjuder.

Skildringen av Järn/Metallarbetarens historia som förbundsorgan och journalistisk produkt (kap. II) är, som Wallander själv understryker, översiktligt anlagd men ger ändå en ganska konkret bild av utvecklingen, i vilken tre huvudskeden kan urskiljas: det första faller före 1907, då man övergick från månads- till veckoutgivning, medan gränsen mellan de båda andra kan dras vid mitten av 30-talet, då en påtaglig modernisering av utförande och innehåll vidtogs. Ursprungligen en oansenlig »kvartalsberättelse» med förbundets ende heltidsfunktionär som redaktör (inte »redigerare», som Wallander råkar kalla honom s. 12–13) har tidningen kunnat glädja sig åt en nästan oavbruten tillväxt, med stigande upplaga och sidantal och givetvis också med ökande kostnader, som dock hela tiden utgjort en någotsånär jämnstor post i förbundets budget. Det specifikt fackliga materialet har med tiden fått en mindre dominerande plats; information och debatt har inriktats jämväl på allmänt sociala spörsmål m. m. samtidigt som de förströelsebetonade inslagen tillåts spela en mer märkbar roll. Att denna innehållsförskjutning som främsta syfte haft att bredda och förstärka läsekretsens intresse poängteras med rätta av Wallander, som dock – i sin strävan att ge bakgrunden till reformerna – väl hårt trycker på den likgiltighet för förbundsorganet som tidvis sägs ha funnits bland medlemmarna. Här är indicierna motstridiga och avhandlingens påståenden om det svala intresset (bl. a. s. 23 f., 33) följaktligen inte odiskutabla. I en omröstning som föregick omläggningen 1907 deltog t. ex. ungefär en fjärdedel av förbundets ca 25 000 medlemmar, en siffra som Wallander finner liten men som egentligen är respektingivande med tanke på tidpunkten och den då ineffektiva distributionen.

Intressanta men alltför snålt kommenterade är de data rörande upplaga, sidantal och kostnader åren 1940–78 som redovisas s. 27 f. Kostnadsutvecklingen under denna knappa fyrtioårsperiod har – i absoluta tal – varit dramatisk och framförallt mellan 1970 och 1978 ytterst häftig (från knappa 6 till 18,5 milj. kr). Det hade varit ett tidningsekonomiskt åskådningsexempel av värde om Wallander kunnat närmare ange orsakerna till denna drastiska fördyring (indirekt framgår bl. a. att den inte annat än marginellt kan ha framkallats av stigande lönekostnader). Det har också sitt intresse att se hur *två* journalister år 1940 producerade 832 tidningssidor, *tio* medarbetare år 1978 summa 1 472 sidor. Siffrorna frapperar, men vi får inget veta om de bakomliggande förändringarna i de redaktionella arbetsrutinerna eller om proportionerna i olika årgångar mellan (egenproducerad) journalistisk text

och annat material inklusive annonser; inte minst är det en brist att uppgifter saknas på denna senare punkt.

I Metallarbetarens kulturdebatrerande verksamhet urskiljer Wallander (kap. III) förenklat uttryckt två perioder: den första från omläggningen 1907 till andra världskriget, den andra under efterkrigstiden och särskilt från 50-talet, då »tidningen på allvar blev ett organ som också bevakade utvecklingen på kulturområdet» (s. 43 f.). Det första skedet dominerades av några få återkommande teman: poängteringar av att arbetarklassen inte fick låta kulturlivet bli ett reservat för de »högre» samhällsklasserna, avståndstaganden från idéerna om en specifik proletär kultur och propaganda mot den kommersiella populärkulturen. Under den första efterkrigstiden med dess livliga kulturpolitiska strävanden inom arbetarrörelsen – socialdemokraterns första särskilda kulturprogram *Människan och nutiden* publicerades 1952 – tillkom nya infallsvinklar och krav på målmedvetna samhällsinsatser inom kulturområdet. I debatten om Människan och nutiden kom Metallarbetarens rentav ett företräda något av en minoritetsuppfattning inom arbetarrörelsen: till dem som ansåg programmet ideologiskt utslätat hörde tidningens redaktör Gösta A. Svensson, väl den mest kulturorienterade och medvetne chef Metallarbetaren haft.

Den inställningen betydde på sitt vis en åsiktsmässig radikalisering, ty dessförinnan hade tidningen uppenbart stått främmande för den kulturella klasskampen och mer eller mindre uttalat solidariserat sig med reformismens accepterande av det »borgerliga» kulturarvet. Wallander visar också med goda exempel hur en individcenterad och på personlig estetisk upplevelse starkt inriktad kultursyn uppredade gånger kom till uttryck, inte minst i början av 40-talet. När det gäller avståndstagandena på 20- och 30-talen från den kommunistiska teoribildningen kring proletärkulturen ger hon mindre säkra besked; hur pass täta och energiska markeringarna egentligen var får man knappast veta, och hela bakgrunden förblir rätt dunkel. Det är också oklart i vad mån tidningens inlägg och tidpunkterna för dem (de artiklar som nämns är från 1929 och 1934) har samband med andra inslag i den dåtida debatten. Man kan t. ex. fråga sig, vilket Wallander inte gör, om de hänger ihop med den starkt antibolsjevikiska reaktionen inom socialdemokratien mot de s. k. Arbetarkultur-föreningarna omkring 1930.

Att Metallarbetaren tog avstånd från klasskampsbildningen betydde inte, menar Wallander, att man helt avstod från den ideologiska värderingen av kulturen; också under mellankrigstiden kunde man poängtera att arbetarklassens kulturella intresseprofil var en annan än borgerlighetens. I förlängningen härav ligger också den egna litteraturkritikens mångåriga favorisering av verk med social och realistisk prägel. Mer paradoxal ter sig, under Gösta A. Svenssons egid, föreningen av å ena sidan ideologisk skärpning, å andra sidan ökad pluralism inom litteraturintresset och litteraturbevakningen. Men för t. ex. Kurt Salomonsons 50-talsromaner räckte inte heller Svenssons förståelse till, och omkring 1970 antydde ett återvändande till arbetarrörelsens mittfält med de negativa kommentarerna till den nya litteraturens kritik mot socialdemokrati och fackföreningar.

Fram till tidningens modernisering på 30-talet var de skönlitterära medarbetarna, konstateras det i kap. IV, dels relativt få till antalet, dels vanligen hemmahörande i

»den egna kretsen», varmed Wallander menar personer med direkt social och medlemsmässig anknytning till förbundet; en ryggrad utgjordes t. ex. i början av »fackligt och politiskt aktiva verkstadsarbetare i Stockholm» (s. 67). Införandet av en fast novellsida 1935 betydde att medarbetarkåren utökades och fick ett kraftigt tillskott av professionella skribenter, till största delen ur arbetarförfattarnas visserligen svårdefinierade kategori: på 30–40-talen framförallt Asklund, Kjellgren, Värnlund, Walfridsson m. fl., på 50-talet nästa generation med Sven O. Bergqvist, Stig Carlsson, Birger Norman, Nils Parling, Stig Sjödin och andra. Deras gebit blev i synnerhet de »centrallitterära» genrerna (novellen, följetongen, lyriken) medan de »semilitterära» bidragen (kåserier, minnesskildringar, reseberättelser m. m.) alltjämt, och ända till undersökningsperiodens slut, producerades av medarbetare ur läsekretsen, av redaktionsmedlemmar och förbundsfunctionärer. Kåseriet och krönikan – genrer med högt läsvärde och opinionsbildande funktioner – har man således inte anförtrott åt vem som helst; här har man, menar Wallander, krävt förtrogenhet »med förbundets verksamhet och läsekretsens levnadsvillkor» (s. 95). Frågan blir då om inte yrkesförfattarnas entré uppfattades som i någon mån problematisk, i all synnerhet som de omedelbart åstadkom en tydlig förändring av det litterära materialet, där det kollektiva, klassbetonade och agitatoriska tonades ner till förmån för »mer individualistiska alster» eller ren spännings- och underhållningsläsning (s. 73, 127). Men några egentliga motsättningar tycks inte ha kommit i dagen – de aktuella författarna hade oftast en social bakgrund som allmänt sett låg väl i linje med Metallarbetarens horisont, vilket uppenbart underlättade kontakterna. Det hindrar inte, påpekar Wallander (s. 70) att man även efter omläggningen 1935 möter redaktionella utsagor där det litterära materialet värdesätts med hjälp av snävt fackliga nyttokriterier.

Efter omväxlande goda och mindre goda perioder för de »centrallitterära» genrerna relanserades den fasta novellsidan 1961 med ett kraftigt uppbåd av medarbetare, en åtgärd som Wallander (s. 81) betecknar som ett allmänskulturellt och journalistiskt initiativ utan den tidigare förankringen hos arbetarkultur och arbetarförfattare. Bland bidragsgivarna saknades också de mest kända bland de författare som »på 1960-talet utvecklade sig mot en socialistisk grundsyn» (s. 83), varmed främst menas Palm, Trotzig, Delblanc, Jersild, Enquist och Ekman; den viktiga personliga förtrogenheten med fackförbundspressen saknades hos dessa författare, anser Wallander, som också kan stödja sig på samtida klagomål (från bl. a. Björn Håkanson) över de bristande kontakterna mellan den radikaliserade 60-talsfalangen (»akademisk» eller ej) och fackförbundens tidningar. Bättre förbindelser – om man så vill en förnyad samverkan med arbetardiktningen – upprättade tidningen senare med flera yngre författare, som skildrade arbetarmiljöer och anknöt till realistiska traditioner (Gunder Andersson, Alverfors, Augustsson, Holmer, Ragnerstam).

Utsagorna i kap. IV om det litterära materialet och om författarnas insatser bygger i hög grad på mätningar i basårgångarna och redovisas delvis med hjälp av siffror och tabeller, som dock inte alltid är särskilt klargörande. Mindre distinkta är t. ex. de täta uppgifterna s. 60 ff. om de procentandelar av det litterära stoffet som vid skilda

tidpunkter presterats av olika författarkategorier. Om dessa värden avser andelar av materialets yta (volym) eller av mängden bidrag (titlar) förblir länge oklart och förtydligas inte av det Wallander genomgående talar om procent av »skönlitteraturen», »den skönlitterära läsningen» osv. När man så får veta (s. 70) att fem namngivna författare 1940 stod för 35 procent av »de centralt litterära bidragen» drar man emellertid gärna slutsatsen att tidigare utsagor gäller just mängden bidrag – men i själva verket är det tvärtom, ty vad som hela tiden avses är uppenbarligen ytan eller volymen (vilket dock bara framgår indirekt, vid en jämförelse mellan de procenttal som nämns och tabellen s. 91). Också senare (s. 93 ff.), där medarbetarna i de semilitterära genrerna efter 1935 presenteras, finns uppgifter av typen »51% av den litterära läsningen» utan närmare precisering. (Parentetiskt kan nämnas att Wallander i den engelska sammanfattningen s. 242 klart säger att procentandelarna gäller »the volume of literary material», en väl sent insatt förklaring.)

Det är därmed inte sagt att valet av grundläggande mått som sådant bör kritiseras; tvärtom är det i flera avseenden säkert mer rättvisande att använda ett ytmått än att räkna antalet bidrag. Några metodiska överväganden redovisar Wallander dock inte.

Författarpopulationen grupperas av Wallander i tre huvudkategorier, nämligen mer respektive mindre kända arbetarförfattare samt amatörförfattare (en fjärde, obetydlig grupp inrymmer skribenter ur borgerliga miljöer och utläningar). De »mer kända» arbetarförfattarna finns till skillnad från de »mindre kända» upptagna i *Svenskt litteraturlexikon* (1970) – en mekanisk men givetvis inte orimlig indelning. Båda dessa grupper skils sedan från amatörerna genom meriten att ha producerat sig skönlitterärt i bokform. Om detta måste då för det första sägas att boskillnaden mellan mindre kända arbetarförfattare och amatörer givetvis är diskutabel: även i den förra gruppen finns många som är amatörer i den meningen att de inte levt på sitt författarskap. För det andra består Wallanders amatörgrupp alldeles uppenbart till större delen av skribenter som är »arbetarförfattare» i den meningen att de kommer ur arbetarmiljö och i sin produktion på allt sätt manifesterar detta (vilket noteras t. ex. s. 89). I tabellen s. 91 får vi således siffror för hur stor del av de centrallitterära genrerna i basårgångarna 1940–70 som presterats av grupperna arbetarförfattare resp. amatörförfattare, men vi får inga värden för det mest relevanta, nämligen för den del av materialet som överhuvudtaget producerats av skribenter ur arbetarmiljö. Det är heller inga små andelar av det litterära stoffet som berörs, eftersom den s. k. amatörgruppen i de angivna årgångarna stod för mellan 24 och 41 procent av de centrallitterära bidragens volym. Bättre hade varit om Wallander renodlat sina kriterier och försökt ange proportionerna dels mellan yrkesförfattare och amatörer, dels mellan skribenter ur arbetarmiljö och andra.

Kap. V inleds (s. 99 ff.) med de grundläggande avgränsningarna av det litterära materialet, varvid Wallander inte ger sig in på några teoretiska spetsfundigheter utan arbetar från en common sense-uppfattning av genrer och kategorier, dock med ett fundament i Peter Hallbergs tes i *Litterär teori och stilistik* att det viktiga är »hållningen till ämnet, sättet att framställa det» och hans rekommendation att lämna rum för »en bred zon av svårbestämda

övergångsformer». Wallander intar också en generös attityd mot t. ex. de många kåserierna, krönikorna, minneskildringarna osv., som släpps in med hjälp av en sorts funktionskriterium: de har åtminstone delvis fyllt uppgifter jämförliga med de oomtvistligt skönlitterära inslagen. På kåserierna tillämpas dock också ett mer mekaniskt »plats»-kriterium: bidrag som finns där kåserierna brukar finnas (under viss rubrik etc.) har, något diskutabelt, räknats som litterära »även om den kåserande tonen ibland varit föga framträdande» (s. 100). För att ändå markera en gräns mot den rena sakprosan gör Wallander dessutom vissa försök att karakterisera det litterära, som hon finner i t. ex. ett personligt, humoristiskt och stämningsskapande skrivsätt och i personskildringar, replikväxlingar m. m. som »gör intryck av att vara subjektiva och litterärt omformade» (s. 100). Här tenderar definitionen som synes att gå en smula i cirkel.

Ett anmärkningsvärt vägval gör Wallander när hon till den »semilitterära» huvudgruppen hänför inte bara kåserier, memoar- och reseskildringar m. m. utan också samtliga tillfällesdikter, dvs. dikter med anknytning till »en viss aktuell högtid, helg eller annan i tiden avgränsad situation» (s. 101). Bakom uppdelningen på central- och semilitterärt ligger iakttagbara skillnader som gäller både fördelningen på författargrupper och den redaktionella materialvärderingen, men själva termen »semilitterär» anger givetvis också att bidragen bär formella drag som vetter åt det ickelitterära. Det måste då sägas att lika obestriddligt som detta kriterium är när det gäller krönikor, minneskildringar osv., lika orimligt är det för tillfällesdikterna; det är svårt att alls se någon reson i uppdelningen av de lyriska bidragen på grupper som föreges vara helresp. halvlitterära. Hur det hela slår visas av att Wallander, när hon bestämt sig för att jul-, första maj- och semesterdikter skall räknas som semilitterära, i svepet får med några av de mest »lyriska» dikter som publicerats i tidningen; om de »semilitterära» tillfällesdikterna 1950 heter det (s. 146) att de präglas av en »extremt traditionell lyrisk form»!

Av en rad tabellsammanställningar (s. 96, 119, 137, 156, 166) framgår att det litterära materialet i sin helhet var ungefär lika stort (i yta räknat) åren 1940, 1950 och 1960 men att 1970 innebar en markant ökning, till en nästan dubbelt så stor volym som trettio år tidigare. De semilitterära genrererna har hela tiden växt i absolut omfång, de centrallitterära var som störst 1940 och redovisar därefter varierande värden på en lägre nivå (endast 1940 tillmättes de en större yta än de semilitterära). Av allt att döma skulle dessa grundläggande storleksförhållanden inte ändras även om man, som önskligt vore, förde över tillfällesdikterna till den centrallitterära kategorin. Ett viktigt värde som inte finns i tabellerna utan får letas upp i texten gäller det litterära materialets andel av tidningens totala innehåll, vilket i basårgångarna 1940–70 varierar mellan 11 och 18 procent. Uppenbarligen har det beräknats på tidningens hela sidvolym (satsyta), vilket är mindre lyckat: det mest intressanta måttet är den litterära kategorins andel av själva textutrymmet (med i första hand annonserna borträknade). De angivna procentalen ger därför sannolikt en alltför nedtonad bild av de litterära inslagens betydelse.

Basårgångarna 1890–1930 utsätts inte för någon detaljerad kvantitativ analys, mest beroende på att de litterära

bidragen då på det hela taget var åtskilligt färre. Inte desto mindre kan Wallander tala om ett »stort genombrott för det litterära stoffet» år 1907 (s. 102), och 1910 fanns det skönlitterära bidrag i 32 av 51 nummer (s. 104). Frågan är alltså om inte en mer ingående redovisning kunde ha genomförts också för de äldre årgångarnas del.

Det litterära material som kom i och med »genombrottet» 1907 utgjorde till helt övervägande del vad Wallander med något tvetydig term kallar för »bruksdiktning»: berättelserna lämnade sällan verkstadsmiljön, innehöll ofta strejk- och lockoutmotiv, skildrade osunda arbetsplatser, osympatiska arbetsgivare osv. Wallander påpekar intresseväckande (s. 101 f.) att skisser och noveller av denna typ var nära besläktade med, ja, nästan tycks ha fötts ur de resebrev och rapporter som ombudsmän och agitatorer sände till förbundet och som ibland trycktes i tidningen. Men avh.-förf. vill också se förkärleken för den agiterande litteraturen i ljuset av allmänna strömningar i arbetar- eller vänsterpressen (här nämns särskilt Social-Demokraten, Brand, Fram och Stormklockan), som – påpekas det – inte varit sen att publicera 00-talets arbetarskildrare (s. 103). Strax efteråt poängteras det, något motsägelsefullt, att Järn/Metallarbetaren inte hade kommersiella hänsyn att ta och därför kunde renodla det tendentiösa draget, detta till skillnad från de socialdemokratiska tidningarna som tvingats börja konkurrera med hjälp av opolitisk och banal förströrelselitteratur. Inkonsekvensen framkallas av att Wallander alltför schematiskt föser samman olika tidningar under etiketten »vänsterpress» och samtidigt underlåter att markera de skillnader som – t. ex. för Social-Demokratens del – förefanns mellan de tidigare kampåren och läget ett stycke in på 1900-talet. Det var på 80-talet som Social-Demokraten inte hade plats för annat litterärt material än utpräglade tendensstycken. Häri ligger ju en tänkvärd historisk parallell till den linje som Järnarbetaren följde tjuo år efteråt – men då var det nog redan så att skillnaderna mer än likheterna föll i ögonen vad gällde »vänsterpressen» och det skönlitterära inslaget.

Wallander tvekar, på kanske väl formalistiska grunder, att beteckna Järn/Metallarbetarens litterära material som »direkt agiterande»: de explicita uppmaningarna till aktiv handling var inte så framträdande, och de lyriska bidragen bestod till stor del av högstämda framtidsvisioner. I prosamaterialet fanns konkretare missnöjesyttringar, låt vara att de formella otympligheterna var många och verkligsbilden onyanserat svartvit. Wallander redovisar rätt ingående kvalitetsbristerna men ägnar sig mindre åt att söka förklaringar till tidningens litterära raptus eller åt att bedöma om materialet, i den utformning och koncentration det fick, var något i sitt slag ovanligt eller ej. Inte minst här hade något vidare perspektiv varit önskvärda, men utblickarna stannar vid några citat och hänvisningar (till Axel Uhléns *Arbetardiktningens pionjärperiod* och Lars Wolfs *Tigande diktare?*) som antyder att snarlika genrer odlats både i annan fackförbundspress och i socialdemokratisk dagspress. Många kommentarer slösas heller inte på en sådan intressant enskildhet som att Uhléns berättelse *Mandom, mod ...*, enligt Lars Wolf »den första någorlunda stort upplagda litterära prosaskildringen av storstrejken», som gick som följetong i Järnarbetaren redan från okt. 1909 och in på »basårgången» 1910.

När tidningen vid 30-talets mitt ånyo lät det litterära inslaget växa, sedan det länge legat i träda efter den

intensivare perioden omkring 1910, skedde det under andra förtecken än ett kvartssekel tidigare: nu var meningen, som redaktören Adolf Stenbom sammanfattade det 1943, »att göra tidningen mera njutbar och tilltalande i synnerhet för de beträffande fackliga frågor likgiltigare förbundsmedlemmarna» (avh. s. 119). Metallarbetarens modernisering var i mycket resultatet av kongressmotioner som krävde en mer varierad och familjevänlig redigering och som särskilt i Konsumentbladet (Vi) såg en förebild; Wallander menar också att starten av Folket i Bild 1934 visat på de »seriösa» veckotidningarnas framgångsmöjligheter. Den presshistoriska bakgrunden i stort, 30-talsdebatten om »den kolorerade faran», folkrörelsernas och de politiska ungdomsförbundens bojkotter mot populärpressen etc. berörs emellertid inte i avhandlingen, som heller inte direkt ställer frågan om det utvidgade litterära materialet främst tänktes fungera som ett »bättre» alternativ till veckopressutbudet eller om det i realiteten innebar en eftergift åt det trivalt förströelsemässiga. De novellinslag som kom från de professionella arbetarförfattarna höll väl i stort en försvarlig kvalitet, men annat skilde sig, som Wallander också noterar, knappast från vad som förekom i den kommersiella veckopressen; helhetsintrycket är blandat, och det är inte lätt att urskilja den »litterära profil» hos tidningen som arbetarförfattarna sågs ha anpassat sig till (s. 126).

Den stora metallstrejkens år 1945 ligger utanför basårsgångarna och får en högst lapidarisk behandling, även om vi får veta att många litterära bidrag ägnades konflikten. Ett enda smakprov ges, en dikt kännetecknad av samma formelartade retorik som i agitationslyriken från seklets början (»nöd som grinar vid vår port», »vränga arbetsgivare»). Det är synd att Wallander inte alls uppmärksammar bakgrunden till strejken: den var, som Pär-Erik Back utrett i förbundshistoriken (del 4, 1977), både kontroversiell inom förbundet, där den kommunistiska falangen drev på, och en stötesten för LO-ledningen, som vägrade använda gemensamma resurser till stöd för Metals som man såg det kommunistdikterade krav. Till saken hör att Adolf Stenbom ansågs som deciderad antikommunist och under konflikten fick hård kritik från förbundets vänsterflygel (Back s. 371). Det kunde alltså varit givande att skärskåda tendensen i de litterära bidragen – fick de bära fram enbart en återhållsam »socialdemokratisk» konflikt-syn eller också en mer militant? – och att begrunda stil- och genrekonventionernas livskraft i förhållande till den yttre verklighet (»nöd som grinar») för vilken uttrycks-sättet en gång haft relevans.

Utförligare behandlar Wallander det ideologiska fundamentet, eller frånvaron av det, i novellmaterialet 1950. En stor merpart av bidragen skildrar arbetare och arbetarmiljöer men rymmer, menar förf., föga systemkritik och socialt missnöje; man är långt från den Folke Fridellska svart-synen på industrisamhället, från vilken Metallarbetarens också rätt tydligt tagit avstånd. Det ligger en del i detta, men Wallander överbetonar nog ändå det individuella och personliga i problemställningarna: man har svårt att hålla med henne när hon i ett referat av fyra noveller (s. 142f.) anser att de handlar om »trivselproblem» som kan beröra »människor ur vilket samhällsskikt som helst», eftersom det faktiskt rör sig om industriarbetare som avskyr sitt trista tempoarbete (novell 1), som har dåligt ackordspris (2), som av vantrivsel med arbetet drivs till självmords-

planer (3) och som känner sig som en »löpandebandslav» (4). Det är en annan sak, som Wallander har rätt i, att problemlösningarna i dessa och andra liknande bidrag är falskt idylliserande och egentligen inga lösningar alls – men även detta förstärker det intryck av vacklan mellan systembetingade och individuella faktorer som förf. inte riktigt får grepp om.

Den stoffliga och motiviska förankring i »metall»-miljön som – alla variationer till trots – tidigare utmärkt stora delar av tidningens litterära material försvann i påfallande grad under 50-talet, menar Wallander (s. 157); 1960 framstår ur denna aspekt som en av de mer konturlösa basårsgångarna, och även nysatsningen på en fast novellsida året därpå saknade ögonskenligen alla ideologiska förtecken. Men 1970 är bilden åter en annan, och från denna årgång får man enligt Wallander gå tillbaka ända till 1910 för att i tidningen hitta »en lika omfattande tendensdiktning riktad mot de rådande samhällsförhållandena» (s. 168) – framförallt noveller som skildrar arbetslöshet, arbetsmiljöproblem och den ekonomiska strukturomvandlingens konsekvenser, oftast ur ett pessimistiskt, för att inte säga hopplöst perspektiv. Skillnaden är bara den, som Wallander också påpekar, att kritiken nu inte gällde missförhållanden i ett högerdominerat klassamhälle utan i socialdemokratins välfärdssverige. Och den skillnaden får uppenbara effekter på Metallarbetarens litterära material i stort, där stora sprickor öppnar sig mellan å ena sidan de radikala skribenterna i de centrallitterära genrererna, å andra sidan kåsörer och krönikörer som bitskt ironiserade över den kritik från vänster som samtidigt fanns »rikt representerad» på andra ställen i tidningen (några exakta besked om hur stora delar av det litterära materialet det i realiteten rörde sig om ges dock inte). Det är intressant att lägga märke till, som Wallander en smula försiktigt uttrycker det – frågan är emellertid om man så kategoriskt som avhandlingsförf. kan beteckna kåsörernas kommentarer som det sanna uttrycket för »tidningens ideologiska hållning» och den sociala problemlitteraturen som en tillfällig avvikelser från dess »samhällssyn» (s. 181). Den kluvenhet och de motstridiga impulser som uppenbart präglar de redaktionella övervägandena gör av allt att döma spörsmålet om den s. k. ideologiska hållningen åtskilligt mer komplicerat än så.

På den punkten, liksom på flera andra, finns det skäl att efterlysa ett mer rannsokande, mer otvetydigt problemorienterat förhållningssätt från avhandlingsförfattarens sida. Det kan sägas desto hellre som det frambragta materialet bjuder på många goda hållpunkter för både historiskt intressanta och principiellt viktiga frågeställningar. Å andra sidan: de relevanta frågorna kan inte formuleras annat än på en grund av elementär kunskap, och vad Kristina Wallander med nödvändighet måste se som sin primära uppgift har varit att förstärka och fördjupa vår kunskap på ett område som hittills varit enbart fragmentariskt bekant. Hennes avhandling vidgar vårt vetande, ger väsentliga utgångspunkter för all vidare forskning om fackförbundspressen – och inte bara den – och visar på vilka stora och givande fält denna forskning har att odla.

Ingemar Oscarsson